

ВИТОКИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОЛЕКЦІОНУВАННЯ Перші музейні та приватні колекції

Постановка проблеми. У сьогоdnішньому вільному суспільстві незалежної України склалася сприятлива ситуація для колекціонування художніх творів та створення незалежних мистецьких збірок як державного, так і приватного чи корпоративного способу власності. Зважаючи на те, що в Україні радянській владні структури не підтримували приватного колекціонування, а збирання артефактів з дорогоцінних чи напівдорогоцінних матеріалів, ікон було практично заборонено законом, розвиток колекціонування був спотворений. Унікальним залишається випадок приватної колекції родини Ханенків, на базі якої в результаті було створено один із найбільших музеїв колишнього СРСР.

Ціль цієї розвідки — дослідження феномену появи музейних колекцій, а також вітчизняного колекціонування на прикладі створення приватної, а згодом державної колекції творів образотворчого мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогоднішнє мистецтвознавство і культурологія приділяє багато уваги розвитку музейної справи України та світу. Численні дослідження свідчать про реальну зацікавленість мистецтвознавчого світу питаннями організації приватного та музейного колекціонування. Грунтовними є праці І. Андрусяка «Широкий шлях “Музейного провулку”», В. П. Арзамасцева «Про семантичну структуру музейної експозиції», О. Г. Баршинової «Сучасне мистецтво в традиційному музеї: український досвід», В. А. Береста «Концепція дослідження виставкових просторів: artist-run spaces — історія і сучасність», Ф. Вайдахера «Загальна музеологія», П. Горішевського «Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв», В. П. Гриценко «Культура як знаково-семіотична система», Т. М. Зіненко «Симпозіуми художньої кераміки України кінця ХХ — початку ХХІ століття як явище сучасної культури», В. Кебуладзе «Музей як зверхле життя», В. Клименко «Концептуальний протяг в українських музеях», О. Ковалевської «О. М. Біляшівський: у витоків музейної справи в Україні», Т. Миронової «Досвід створення музейної інституції в Україні», Ф. І. Шміта «Історичні, етнографічні, художні музеї: Нарис історії і теорії музейної справи» та інші.

Зв'язок з науковими та практичними завданнями. Текст підготовлено як складову майбутнього розділу дисертаційної роботи, яку автор виконує в ІПСМ НАМ України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Першими інституціями, що мали ознаки музеїв, на території України слід вважати бібліотеки княжої доби. До цієї класифікації також потрапляють церковні та монастирські ризниці. Велику роль в організації музею відігравали також скарбниці князів. Пізніше відомими у державі зібраннями стають колекції козацьких старшин та гетьманів. Музеї, у тому сенсі, в якому ми сьогодні розуміємо цю складну устанovu, з'явилися в Україні на початку першої половини ХІХ століття. Втім, їхня тематика спочатку була відносно вузькою. Здебільшого це були зібрання археологічних старожитностей, які мали на меті оприлюднити етнокультуру регіону, де мешкав власник.

Південь України став першим регіоном колишньої України, де відкриття античних міст Північного Причорномор'я спровокувало відкриття музеїв. Кількість артефактів, знайдених археологами на території Ольвії, Херсонеса, на берегах Криму була приголомшливою. Тому постала нагальна потреба їхнього збереження, дослідження та експонування. Зрозуміло, що найкоротшим шляхом до організації перших музеїв виявилось бажання створювати музеї поблизу розкопок. Першим схвищем археологічних знахідок став Кабінет старожитностей Чорноморського депо карт у Миколаєві. Датою його заснування вважається 1803 рік [13, с. 190].

Перша третина ХІХ сторіччя знаменна відкриттям низки музеїв у Феодосії —

1811 року, Одесі — 1825 року та Керчі 1826 року. Слід зауважити, що ці експозиції діють досі. Відкриття музеїв у губернських містах фінансувалося частково державно, частково приватно. Так з'являються перші меценати, але їх ще вкрай мало. Три згадані музейні колекції були світськими. Паралельно світському розвивався й інший напрям — сакральний. При багатьох церквах України з'являються локальні збірки церковної старовини, які цілком можна вважати музейними збірками. Один із перших таких музеїв — збірка старовинних ікон, предметів культового призначення при Київській духовній академії. Датою заснування є 1872 рік, ініціював її ректор академії Філарет. Це цікавий приклад наповнення музейної колекції прихожанами, які віддавали до новоствореного музею свої речі. На 1880 рік у колекції духовної академії вже нараховувалося понад 10,6 тис. експонатів. Із часом музейна академічна колекція перетворилася з інституції зберігання творів образотворчого мистецтва на інституцію зберігання та дослідження. Тобто відбулися закладки мистецтвознавчої діяльності. Крім рукописів, гравюр, стародруків було організовано відділи пластики, церковного малярства та нумізматики. Серед священнослужителів були особи, які за підтримки меценатів виконували наукову роботу, займалися систематизуванням експонатів, їхнім дослідженням та описуванням. Зібрання повсякчас поповнювалося і вимагало нових зусиль у цій майже мистецтвознавчій діяльності. Важливо те, що проведену роботу широко рекламували у щомісячному виданні: «Працях Київської духовної академії». Це корисне і доволі цікаве видання проіснувало від 1860 аж до 1919 року і припинило своє існування після приходу до влади більшовиків. За роки свого існування «Труды» друкували матеріали професорів, викладачів академії з релігієзнавства, археології, історії, літературознавства, краєзнавства. Велика роль у розвитку музейної роботи Академії належить митрополиту Євгенію (Болховітінову) (1767–1837). Це був вчений європейського рівня. Він вивчав і описував історію релігії, мистецьких творів і був, окрім духовного сану, відомим громадським діячем. Завдяки Болховітінову в Академії провадили не лише музейну роботу, а й досліджували майже невідомі сторінки вітчизняної сакральної історії. Вчений жертвував значні кошти на розвиток музейної справи і зумів за життя зібрати одну з найбільших на той час бібліотек, включно з ілюстраціями, гравюрами, дереворитами, яку після смерті залишив церковній громаді. Колекція Болховітінова була одним із найбільших приватних зібрань того часу, хоча переважно більшість колекційних експонатів складала археологічні артефакти, зібрані переважно у Києві й інших місцях України, де проходили археологічні роботи. Після 1920-го року слід колекції губиться. Деякі експонати були передані у великі державні музеї Москви, Ленінграда, Києва. Доля переважної більшості творів з колекції Болховітінова, як і творів інших церковних зібрань, залишається невідомою.

У сьогоденній полеміці щодо дати виникнення вітчизняного мистецтвознавства та культурології слід пам'ятати, що від вісімдесятих років XIX сторіччя і до більшовицького заколоту 1918 року майже при всіх церквах і богословських академіях було засновано музеї вітчизняної історії. Зрозуміло, що кількість експонованих речей у кожному випадку була різною, але присутність старожитностей та археологічних знахідок була у цих закладах обов'язковою. Це пояснюється насамперед тим, що артефакти були посібниками під час лекцій зі церковної археології для начотного супроводу теми. Багато речей для музеїв приносила паства. Після 1918 року музеї духовних академії та інші церковні музеї було ліквідовано. Більшість творів цих колекцій втрачено.

Наступними центрами збирання творів мистецтва, пам'яток природничої і суспільної історії, а також техніки, що бурхливо розвивалася починаючи з XVIII сторіччя, були вітчизняні університети. Так, при Харківському університеті 1830 року з'являється перший вітчизняний музей творів образотворчого мистецтва. Але це не була перша музейна установа Слобожанщини. А вже 1805 року харків'яни стали свідками відкриття Музею історії природи. Друга половина XIX сторіччя характерна заснуванням багатьох музейних збірок перш за все природничого, а вже потім гуманітарного спрямування. Головними напрямками новостворених музеїв залишаються колекції старожитностей, здебільшого це археологічні знахідки. Такому розвитку подій сприяло створення царем Миколою I у 1835 році комітету з пошуку старо-

житностей. Саме на цей час припадає відкриття музею старожитностей при Київському університеті. За 50 наступних років колекція музею Київського університету вже налічувала 6,5 тисяч експонатів. Чимало уваги у розвитку перших вітчизняних колекцій приділялося зоології, ботаніці, мінералогії.

Знаменна подія у вітчизняному музейному русі відбулася 1899 року. Відомий київський архітектор В. Городецький у співавторстві з Г. Бойцовим спроектував і звів перший київський Міський музей. Будівля була унікальною на момент закінчення будівельних робіт. Вперше в архітектурному оздобленні застосовано і використано скульптури з невідомого тоді матеріалу — бетону. На спорудження першого київського муніципального музею загалом було витрачено 249 тисяч карбованців. З цих грошей лише 100 тисяч були надані державою. Найбільші приватні пожертви надала родина цукрозаводчиків Терещенків. У будівництво музею вони вклали понад 108 тисяч карбованців. Менші, але достатньо великі внески, зробили Б. та В. Ханенки, Ю. Кулаковський, В. Хвойка, Ф. Ернст, Д. Щербаківський, М. Біляшівський та інші.

Розвиток вітчизняної музейної справи кінця XIX сторіччя свідчить про високу свідомість народу загалом і прогресивних людей зокрема. Відомий факт безкоштовної передачі для новоствореного музею приватної колекції археологічних артефактів Богданом Ханенком. У наші дні колишній Міський музей, який ще називали Музеєм старожитностей і мистецтва, трансформовано в Національний художній музей України. Ця музейна інституція є однією з найбільших у державі, а рівень колекцій українських ікон доби бароко, творів межі XIX та XX сторіч, українського авангарду та доби соціалістичного реалізму сягає світових вершин.

В історичному екскурсі слід згадати і Київський художньо-промисловий, науковий музей, що також виник наприкінці XIX сторіччя. Його незмінним директором і засновником був відомий прогресивний український діяч, почесний академік Української Академії мистецтва, голова Комітету охорони старожитностей М. Біляшівський.

Попри те, що перший міський музей було зведено у столиці наприкінці XIX сторіччя, музейна і колекційні справи бурхливо розвивалися набагато раніше. Відома і широко описана в літературі виставка старожитностей, що відбулася 1899 року у рамках одинадцятого Археологічного з'їзду у Києві, продемонструвала живе захоплення колекціонуванням археологічних знахідок. Крім приватних колекціонерів Амстердама, Москви, Стокгольма, були присутні колекціонери з України, а також представлено предмети з державних збірок Варшавського, Московського, Петербурзького університетів. Але не зважаючи на поодинокі яскраві приклади публічного експонування колекційних збірок, музейну справу здебільшого підтримували інтелектуали-меценати. Початок XX сторіччя продемонстрував зацікавленість суспільства мистецькими творами, що експонувалися у раніше недоступних, прихованих від широкого глядача колекціях. На початку XX сторіччя серед шанувальників мистецтва в Україні був популярним музей Українського наукового товариства.

Серед музейних інституцій початку XX сторіччя окремо слід виділити просвітницькі музеї. Їхні зібрання містили чимало цікавих пам'яток. 1882 року задля поширення грамотності і релігійно-моральної просвіти в народі створено Музей Київського товариства грамотності. Під його егідою працював із 1899 року Пересувний музей навчальних посібників. Ця прогресивна інституція мала 10 506 примірників. 1902 року Пересувному музею було надано Троїцький народний будинок. Музей виконував функції бібліотеки і постачав до міських та сільських шкіл у тимчасове користування наочні посібники. Такою послугою могли скористатися й активно користувалися приватні особи, гуртки, творчі об'єднання.

Музейна справа ставала модною і престижною. Музеї організували при підприємствах, навчальних закладах, об'єднаннях, театрах, лікарнях. Як приклад можна навести створення музею при Товаристві тверезості, очолюваному професором І. Сікорським. Музей провадив просвітницьку роботу, а при музеї було організовано чайний будинок, де відбувалися творчі зустрічі та публічні лекції, що супроводжувалися демонстрацією малюнків на тему шкоди алкоголізму.

Крім центральних міст України — Києва, Харкова, Одеси, Катеринославана — на початку XX сторіччя достатньо активно розвивалася музейна справа і в регіонах.

Переважно це були музеї археологічного ґтибу, колекції яких базувалися на археологічних розкопках. Пам'ятки старовини Чернігівщини, Черкащини, Полтавщини, Миколаєва, Керчі, Херсонеса виставляли на загальний показ. Межа століть давала бурхливий поштовх до знань. Відкриття музеїв ставало нормою. З'являються музеї у Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Острозі, Ніжині, Хоролі, Лубнах, Опішні. Східна Україна до більшовицького заколоту налічувала 36 музеїв. На Західній Україні працювали музеї у Львові, Косові, Коломиї. Музеї стали не лише місцем збереження експонатів, а й інституціями соціальної ваги. В музеях велася просвітницька робота серед населення і поглиблювалася професійна наукова діяльність.

Феномен українського шляху розвитку музейної справи докорінно відрізняється від шляху західноєвропейського та російського, де музеї підпорядковувалися та отримували фінансування від держави. Левова частка фінансування музейної справи України припадала на приватних осіб — меценатів.

Висновки. У сьогоdnішньому мистецтвознавстві та культурології велику увагу приділено вивченню та дослідженню маловідомих фактів вітчизняної історії, що стосуються розвитку колекціонування творів образотворчого мистецтва та старожитностей. Ця розвідка проілюструвала витоки вітчизняного колекціонування. Поточний стан музейної справи переживає трансформацію, часто неадекватну важкій історії становлення музею як храму колекції. Практика випереджає теорію, перетворюючи музей на мало потрібну соціуму структуру. Віртуальні експозиції знижують зацікавленість до експозицій реальних. Саме тому дослідження музею як образу інтелекту нації набуває великої ваги.

1. Андрусак І. Широкий шлях «Музейного провулку» [Текст] / Іван Андрусак // Народне слово. — 2007. — 10 трав.

2. Арзамасцев В. П. О семантической структуре музейной экспозиции [Текст] / В. П. Арзамасцев // Музееведение : На пути к музею XXI века : Сб. науч. тр. — М. : Изд-во НИИ культуры, 1989. — С. 35–49.

3. Баршинова О. Г. Сучасне мистецтво в традиційному музеї: український досвід [Текст] / О. Г. Баршинова // Митець і музей : шляхи взаємодії : Матеріали наук. конф. 25–27 квіт. 2013 р. — Одеса : Одеський нац. політехн. ун-т, 2013. — С. 48–49.

4. Берест В. А. Концепция исследования выставочных пространств: artist-run spaces — история и современность [Текст] / В. А. Берест // Митець і музей : шляхи взаємодії : Матеріали наук. конф. 25–27 квіт. 2013 р. — Одеса : Одеський нац. політехн. ун-т, 2013. — С. 72–75.

5. Вайдакер Ф. Загальна музеологія [Текст] : Посіб. / Ф. Вайдакер ; пер. з нім. В. Лозинського, О. Лянґ, Х. Назаревич. — Львів : Літопис, 2005. — 632 с.

6. Горішевський П. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв [Текст] / П. Горішевський, М. Ковалів, В. Мельник, С. Оришко. — Івано-Франківськ : Плай, 2005. — 64 с.

7. Гриценко В. П. Культура как знаково-семиотическая система [Текст] / В. П. Гриценко // Культура. Цивилизация. Личность : Сб. науч. тр. — Краснодар : Краснодар. гос. акад. культуры, 1999. — Вып. 3. — С. 3–102.

8. Зіненко Т. М. Симпозіуми художньої кераміки України кінця ХХ — початку ХХІ століття як явище сучасної культури : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 26. 00. 01 [Текст] / Зіненко Тетяна Миколаївна. — К., 2014. — 16 с.

9. Кебуладзе В. Музей як завершене життя [Текст] / Вахтанг Кебуладзе // Митець і музей : шляхи взаємодії : Матеріали наук. конф. 25–27 квіт. 2013 р. — Одеса : Одеський нац. політехн. ун-т, 2013. — С. 8–10.

10. Клименко В. Концептуальний протяг в українських музеях [Текст] : куратори отримали завдання — поєднати тремтливу лань (традиційне українське мистецтво) та норавливого коня (вітчизняне contemporary art) — і стимул / В. Клименко // Україна молода. — № 216. — 2008. — 15 листоп.

11. Ковалевська О. О. М. Біляшівський : у витоків музейної справи в Україні [Текст] / О. О. Ковалевська // Вивчення історичної та культурної спадщини Правобережної України: проблеми і перспективи : Матеріали Всеукр. наук. конф. — Біла Церква : 2004. — С. 108–114.

12. Миронова Т. Досвід створення музейної інституції в Україні [Текст] / Тетяна Миронова //

Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини : Зб. наук. праць / ІПСМ НАМ України. — К. : Фенікс, 2013. — Вип. 9. — С. 111–116.

13. Тункина И. В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII–XIX в.) [Текст] / И. В. Тункина. — СПб. : Наука, 2002. — 676 с.

14. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи : [Текст] Очерк истории и теории музейного дела / Ф. И. Шмит. — Х. : Союз, 1919. — 104 с.

Шпитковська Н. Витоки національного колекціонування. Перші державні та приватні колекції

Анотація. У сьогоdnішньому вільному суспільстві незалежної України склалися можливості для колекціонування художніх творів та створення незалежних мистецьких збірок як державного, так і приватного чи корпоративного способу власності. Зважаючи на те, що в Україні радянській приватне колекціонування не підтримувалося владними структурами, розвиток колекціонування старожитностей та творів образотворчого мистецтва був спотворений. Поточна розвідка присвячена історії зародження музейної справи України від XVIII століття до 1920-х.

Ключові слова: музей, колекція, образотворче мистецтво, старожитності.

Шпитковська Н. Истоки национального коллекционирования. Первые государственные и частные коллекции

Аннотация. В сегодняшнем свободном обществе независимой Украины сложились возможности для коллекционирования художественных произведений и создания независимых художественных коллекций как государственного, так и частного или корпоративного способа собственности. Принимая во внимание то, что в Украине советской частное коллекционирование не поддерживалось властными структурами, развитие коллекционирования древностей и произведений изобразительного искусства было искажено. Данная работа посвящена истории зарождения музейного дела Украины от XVIII века до 1920-х.

Ключевые слова: музей, коллекция, изобразительное искусство, древности.

Shpitkovska N. Origins of the National Collecting in Ukraine. First State and Private Collections
Summary. Today's free society of independent Ukraine creates favorable environment for collecting works of art and emergence of independent collections of both state, private, and corporate types of ownership. Taking into account that in Ukraine private collecting was not supported by the authorities in the Soviet times, development of collecting antiquities and works of fine arts was deformed. This article researches the history of museology origins in Ukraine since the 18th century and until the 1920s.

Keywords: museum, collection, fine arts, antiquities.